

Григорій Сковорода

**Бесіда, названа Двоє, про те, що легко бути блаженним
(Бесѣда, нареченная Двое: о том, что Блаженным быть легко*)**

Перекладачка:

Кашуба Марія Василівна (1941 р. н.)

Докторка філософських наук, професорка.

Текст подано за виданням:

Григорій Савич Сковорода. Пізнай в собі людину – Львів: Світ, 1995 – 165 -
183 с. ISBN 5-7773-0209-2

Попередження:

Форматування тексту може не співпадати з оригіналом.

* Оригінальна назва твору [Повна академічна збірка творів - Л. Ушкалов - 2011]

**БЕСІДА,
НАЗВАНА ДВОЄ, ПРО ТЕ,
ЩО ЛЕГКО БУТИ БЛАЖЕННИМ**

Особи: М и х а й л о, Д а н и л о, І з р а ї л ь,
Ф а р р а, Н а є м а н

Ф а р р а. О Наємане! Втіш мене, мій друже...

Н а є м а н. Хто налякав тебе, брате Фарро? Дерзай! Мир тобі! Не бійся! Звичайно, ти сидів у колі тих: "Гріб відкритий - гортань їх..."

Ф а р р а. Оті-то сирени сповнили мій слух і серце жалібним бентежним співом¹.

М и х а й л о. Чому ж ти не заліпив собі вуха воском так, як стародавній Улісс²?

Ф а р р а. Ця таємниця мені невідома. Але знаю, що вони наспівали мені багато див, які збентежили моє серце. Чи не диво це? Наче є у Європі якийсь пророк, святий Єремія. Він винайшов із трав сік, що відновлює йому і його друзям молодість, як орлину юність. Вислухайте друге чудо. Якийся доктор медицини харчувався лиш хлібом і водою і жив без жодних хвороб літ 300. Нате ось і третє! Якийсь калмик має такий гострий зір, що чіткіше і даліше бачить, ніж будь-яка підзорна труба. Ось чим полонили мене солодкоголосі сирени! А мої очі з дня на день слабшають. Не сподіваюсь прожити і 20 років. Хто ж мені і яка країна оновить юність? Вік мій закінчується...

М и х а й л о. О Фарро! Не сумуй, мій друже! Ми заліпимо вуха твої воском, медом і стільником: *вічністю*. З нами Бог, розумійте, о невігласи! І рада ваша, й слово зруйнується, бо з нами Бог. Почуєте Господа сил, того освятите. "Той буде тобі на освячення, якщо уповатимеш на нього". А інакше вся ваша міць, о погани, які обмацують, погани невіруючі, буде для вас каменем спотикання, і каменем падіння, і падінням руїни. "І зруйнуються, і наблизяться, і будуть полонені люди, що перебувають у своїй твердині". О друже мій Ізраїлю! Блаженні ми, бо приємне Богові для нас розумне.

І з р а ї л ь. Глянь на мене, Фарро. Навіщо ти захопився утішним співом твоїх сирен? Ось тягнуть тебе на камінь спотикання й падіння. Навіщо, забувши Господа, святиш те, що не є святим? "Той буде тобі на освячення, якщо будеш уповати на нього". Друзі Єремїїні постаріють, безхворіб'я докторове перерветься, а очі калмикові потемніють. "Терплячі Господа обновлять міць, окриліють, як орли, і не втомляться, підуть і не спрагнуть".

Д а н и л о: Слухай, Фарро! Чи розумієш ти, що значить освятити?

Ф а р р а. Гай-гай, не розумію! Навчи мене!

Д а н и л о. Освятити - означає *заснувати* й утвердити. Святе ж - значить непорушне, нерухоме... Коли Ісайя гукає: "Господа сил, того освятить", то це означає, що він лиш є *святий*, тобто камінь твердий, щоб нам безпечно заснувати храмину нашого щастя, і щоб ми не сміли святити жодного сотворіння, як клятву й пісок. "Всяка плоть - сіно". Слово ж боже, тобто основа, сила й дух, перебуває повік. Діамант сам по собі [не] є твердим, а ми, лиш вважаючи його таким, робимо твердим. І оце-то є: "Буде тобі на освячення, якщо уповатимеш на нього". Тобто освятить тебе і утвердить щастя твій будиночок вічно й непорушно, якщо, поминувши паскудство, весь пісок і сіно, вважатимеш лиш його святим і твердим.

Ф а р р а. Ай, друже мій Даниле! Непогано ти зміркував.

Д а н и л о. Плюнь же, голубчику мій, на Веремієву юність, на докторове трьохсотліття і на калмицькі очі. Справжня дружба, істинне щастя і чиста юність ніколи не постаріють. Ах, все те не наше, що нас залишає. Хай буде при нас, поки залишить нас. Та нехай знаємо, що все це не вірний наш друг. Один помирає в 30, а інший в 300 років. Якщо вмирати є нещастям, то обидва бідні. Не велика в тому відрода тюремників, що одних через три години, а його через 30 днів витягнуть на ешафот. Яке ж то мені здоров'я, якщо у кінці його слабість? Яка ж то мені молодість, що породжує мені старість? Ах! Не називай насолодою, якщо породжує горе. Не роби довготою ніщо, що закінчується. Не називай щастям нічого, що спростовується. За плодами й за кінцем його суди будь-яке діло. Не люблю життя, на якому є печаль смерті, і само воно є смертю. Кінець справам, будь суддею!

Не те орел, що літає,
А те, що легко сідає.
Не те око, що ясніє,
А те, що не потьмяніє³.

Ось тобі справжнє око, як написано про друга божого: "Не потьмяніли очі його, не зотіли уста його".

Ф а р р а. О Наємане, Наємане! Втіш мене, мій друже!

Н а є м а н. О люба душе! Зачарував тебе голос солодкий, сирен голос, який тягне твій човен на каміння. Ой! Про це каміння оцей голос Ісайї: "Наблизяться, і зруйнуються, і впадуть". "Сповняться доми шумом, і спочинуть тут сирени". Та не бійся! Господь звільнить тебе. Покладе тобі в основу камінь многоцінний, наріжний. "Тоді врятуєшся і зрозумієш, де ти був".

Ф а р р а. Не дивуйся з того, що зачарований, а скажи мені, де не чути голосу пустельних цих птахів?

Сирено, що океан втіша,
Тобою очарована душа
Заплуталась в солодкі пута,
Бажає лиш одне - заснути,
До берега спасенна не допливеш.

Це сповнилось на мені, що я хлопчаком співав.

Н а є м а н. А я тобі навзаєм із тієї ж пісні заспіваю:

Сміло розпусти вітрила,
Розуму твого крила,
Пливучи в буремнім морі.
Очі возведи угору.
Щоб піти на правий шлях.

Ф а р р а. Розтлумач мені, Наємане, що означає сирена? Я чув, що сирена означає пустельного птаха.

Н а є м а н. Коли не розумієш, що є сирена, то не зрозумієш, що таке пустельний птах. Одна справа розуміти ім'я, а інша справа розуміти те, що іменем позначається. Чи розумієш оце ім'я, коли скажу: цей дзвін - Христос. Та, дай Боже, щоб ти знав, що це ім'я означає.

Ф а р р а. То розтлумач же мені не ім'я, а справу.

Н а є м а н. Сирена - це солодкомовний дурень, який тягне тебе до того, щоб ти заснував своє щастя на тому камені, який не утверджує, а розбиває.

Ф а р р а. Розжуй якнайпростіше й якнайсмачніше...

Н а є м а н. Стільки у вас славних і поважних любомудрів! Всі вони сирени. Вони-то й спокушають старих і юнаків, що пливають по цьому житті. Глянь сердечним оком на житейське море. Глянь на спотикання й падіння тих, хто пливе, і на зойк їхній. Один хотів возгніздитися на капіталі, як Ноева голубка на пагорбі, і під старість зубожів. Другий на насолоді плотській хотів створити дім свій, але на схилі літ осоромився. Інший заснувався на камені милості велетенської і був [той камінь] йому перешкодою. Ти не тільки думаєш, але й прагнеш сісти на камінь плотської юності, плотського безхворіб'я й плотських очей твоїх, і за це очікує тебе спотикання, падіння й руїна.

Ф а р р а. Кинь людські шаленства, а скажи лиш, що означає перебування сирен на морі? Чому на воді?..

Н а є м а н. Тому що в суєті. Не хочуть вони у гавань і в лоно Авраамове, на здорову й тверду землю з Ізраїлем, а з фараоном. Ось вам пишна фігура і преподобний образ *надії й облуди!* Гаванню або лоном зображається сподівання, а морем і водою - фальш усякої плоті. У Євангелії камінь і пісок є те ж саме. На тому розумний, а на цьому будиночок собі будує муж непутній. Ковчег і потоп чи не те ж? Вода й Єлисейське залізо⁴ чи не те ж саме? Сорокалітня пустеля й населена земля чи не те ж саме? Що лиш лишає Ізраїль - усе то море, вода, хисткість - основа й надія юродивих мужів, як написано: "Ріка плинна - основа їх"; "спочинуть тут сирени"; "схвилюються й спочити не зможуть"; "не радіти нечестивим".

Ф а р р а. Ти вже багато наговорив і розбудив цікавість. То ж скажи мені: чому інші кажуть, що Ісаєві сирени⁵ - це пустельні птахи, а гніздяться в порожньому Вавілоні-місті?

Н а є м а н. О немовля з бабськими твоїми байками! Розжуй лиш чоловічим зубом зараз по-Самсоновому, знайдеш у жорсткому ніжне, а в порожньому - поживу. Пустельні птахи - хіба то не лжепророки, що пусте співають? Порожній Вавілон - хіба то не сиренський камінь? Чи не все пусте, що суєта? І чи не все те вода, що не тверде? Послухай, ось птиця! "Єфрем, як голуб безумний, що не має серця". Учнів цих птиць називає Михей дочками сиренськими, і як про Самарію, що мала в себе багато таких птахів, волає: "Сотворить плач, як зміїний, і ридання, як дочок сиренських". До цих-то безумних птахів отой божий поклик: "Приступіть до мене, послухайте мене, котрі погубили серце, які далеко від правди". Про цих же птахів нечистих Осія ось що співає: "Як птахів небесних, скину я... Горе їм, бо відвернулись від мене". Учнів же їх називає чадами вод: "Як лев, заричить Господь, і вжахнуться чада вод". Чада вод і дочки сиренські є те ж саме. У Ісайї називаються вони відібраними від ширяючих птахів пташенятами. Ці ж сирени називаються зміями й гадами. "Сотворить плач, як зміїний..." "Полижуть прах, як змії..." "Пошлю, як гадів на землю".

Навіщо туди? Для того, щоб протягом усього свого життя їли бруд. Оці-то й є ангели люті, пси, творці зла, хмари без дощу, водяні, земні, що не мають духа...

Ф а р р а. Годі! Годі! Розкажи мені ще про добрих птахів. Я вже й розумію, що, звичайно, непогано співає й ота птиця: "Голос горлиці чути в землі нашій",

Н а є м а н. Кілька благовісних птахів випущу тобі із ковчега. Поглянь! "Хто вони, які, наче хмара, летять, і, як голуби з пташенятами, до мене?" Як темна й тонка вода у повітряних хмарах, так вода глибока - рада в серцях мужів цих і їх пташенят. І як голубині очі вище хвилювання сиренських вод, так серце їх вище всієї тліні піднялося. Глянь ще на гірний хор птахів прозорливих: "Підняв вас, наче на крилах орлиних, і привів вас до себе". "А де труп, там зберуться орли". Чи не орел це: "Ангел господній захопив Пилипа?" Чи не орел це: "Не опиниться Єнох серед живих"? Чи не орел це: "Був узятий Ілля вихором?" Ось орел ширяє: "Знаю людину, що пройшла

небеса". Ось орел: "Бере Авакума ангел господній за верх його". Ось орел: "Вознесу тебе, Господи, бо підняв мене ти". Глянь же на цього милого орла: "Бачив я славу його..." Куди ж це вони летять? Ах, перевершили вони труп і тлінь. Спрямували погляд на того: "Візьметься від землі життя його". "Здійметься пишнота його вище небес". Ах! Глянь сюди!.. Чи не це та благовісниця летить з маслиною гілкою із *Ноевого ковчега*, що мир нам приносить? І, пролітаючи, ось що, здається, співає: - Дерзайте! Хай не бентежить серце ваше потопом вод сиренських! Я бачу пагорб непорушний, вершини гір, що виникають з-під потопних хвиль, провиджую на обрії землю й гавань. Вірте в Бога: там спочинемо. "Хто дасть мені крила?" "Очі ваші побачать землю здалеку". А мені люба й оця горлиця. Летить вверх, співаючи: "Заспіваю нині коханому пісню". О Фарро! Фарро! Чи відчуваєш смак у пророчих музах? А інакше біжи й приєднайся до галатів.

Ф а р р а. Чи віриш, що для мене більш приємний спів сирен?

Н а є м а н. Ой, друже, вірю, бо більше єлею має в своєму підмацуванні облесник, ніж у покаранні своєму батько, і що фальшива позлітка блищить більше, ніж саме золото, і що родова танцівниця набагато гарніша, ніж Захаріїна Єлизавета⁶. Та пам'ятай притчі: "Не славна хата кутками, славна пирогами". "Не гарна чолобитна складом, а законом". У найсолідній отруті внутрішня шкода знищує солодоці. Прадавня оця притча: *Ἀπλός ὁ μῦθος τῆς ἀληθείας*, - "Істина має просту мову".

Інакше співають у костелі, а інакше на маскарадї. Смішний, хто шукає красивих слів у того, кого запитує про дорогу, і хто лакує чисте золото. Навіщо пророчим пісням словоблуддя? Хай ним укривається сиренська фальш! А те, що вони співають в образах, то образи є мішечки для золота й полова для зерна божого. Оце-то й є іносказання, і воно є істинна *Ποίησις*, тобто творіння, покласти в плотську пустоту золото боже і зробити духом із плоті, а раптом хтось догадливий знайде в кошичку прекрасне дитя єврейське, людину, взяту вище вод сиренських. "Творять ангели своїми духами". Ось істинні поети, тобто творці й пророки, і саме їх писання любив читати улюблений Давид: "У творіннях руку твою вивчав".

Ф а р р а. Однак мені приємні й ковчегіві пташки. Мудренько співають. Випусти ще хоч одну.

М и х а й л о. Я тобі випущу, поверни сюди, Фарро! Зведи очі. "Як ластівка, так закричу, і як голуб, так повчуся".

Ф а р р а. Яка нісенітниця? Галасливі ластівки в яких краях народжуються? А у нас вони те ж саме, що цвіркуни. Голуб дурніший від курки, як може любомудрувати? Чи бачиш, які норовисті музи пророчі? Ось яких птахів назбирав у свій ковчег Ной! А мої сирени ніжно, солодко, виразно, голосно, й самими преславними модними словечками виспівують. Самі морські хвилі, здається, від їхнього співу здіймаються й танцюють, наче від Орфеевого псалтиря⁷, і немає такої гупої тварини й звіра, навіть найнечутливішого горбка й пня, щоб їх не розумів, щоб не стрибав і з вигуками не заплескав у долоні, і не дивно, що Всесвіт за собою тягнуть.

М и х а й л о. Не бійся, Фарро. Ізраїль бачить двох. А це означає жезл і владу, зробити з отрути поживу, зі смерті життя, з несмаку смак, а з шорсткого гладке і нічим він не шкодить. Він сіє камінь, переходить море, піднімає змія і п'є миро до насолоди. Його шлунок усе перетравлює на користь, а зуби все розтирають і все перетворюють на благо. Слухай, Ізраїлю! Розкуси йому Єзекіїну думку. Випий цю шорстку мову так, як написано про тебе: "Із потоку на шляху п'є..." О Ізраїлю! Переходь потік, виходь на друге, тобто твоє.

І з р а ї л ь. "Господь дав мені язика..." Ластівка й голуб означають Ізраїль. Глянь, Фарро, на стіну, і скажи, що бачиш? Поглянь сюди!

Ф а р р а. Бачу картинку, де намальована пташка, що піднялася з морського берега і летить на другий, невидимий берег.

І з р а ї л ь. Це ізраїльська картина, яка називається *символом*. Ластівка, втікаючи від зими, летить через море із північного берега на південний і, летячи, кричить: "Немає для мене тут миру". У цей-то символ вдаряє Єзекіїного серця промінь оцей: "Як ластівка, так закричу". Ізраїль скрізь бачить двох. Ластівку сприймає, а через неї, наче через прикмету, що веде до мети, провидить духом чисте, світле й божественне серце, що злітає вище непостійних вод до здорової й теплої тверді. Оце й є стояти на сторожі з Авакумом, зводити очі й бути спостерігачем на Сіоні. Необрізаний же серцем бачить самі лиш прикмети, без цілі. Глянь, Фарро, і на цей символ. Бачиш окрилену діву, що розпростерла руки й крила і хоче летіти через

морську глибіню до мріючих вдалині горбів. А коханий її над горбами із хмари їй назустріч уже летить, простягаючи для обіймів руки свої. Тут бачиш плаваючий ковчег. Це є чиста жона, про яку написано: "Дано жоні два крила орла великого".

Цієї блаженної жони потопом блювання свого не міг потопити змії семиголовий. Вона й кричить: "Хто дасть мені крила?.." Ось тобі ластівка: "Як ластівка, так закричу..." "Не у силі великій, не у міцності голос її, а в душі моєму", - каже Господь-вседержитель. "Дуже радій, дочко Сіону, проповідуй, дочко Єрусалима!" Чи не ластівка Павло, який проповідує не у мудрості слова, і світського красномовства, і сиренського блудослів'я, а в повчанні й силі Духа Святого? А коли ластівка кричить, що для неї небезпечний північний берег і що пізнала вона надійний південний берег, то чи не двох вона бачить? І чи не те ж нам благовістить: "Знаю людину", "Про це похваляюся". Чи не те ж, що й Давид: "І полечу, й спочину?" Чи не те ж, що й янгол: "Це благовіщаю вам радість велику"? "Немає тут..." "Там його побачите..." "Немає мені миру тут". Сам Єзекія, сказавши: "Як ластівка" й інше, всюди додає оце: "Бо ж зникли очі мої", тобто перестав я бачити, що бачив раніше. Я бачив лиш воду, лиш плоть і кров, і лиш пустку й суєту, і це *одне*, і є ніщо, тому я й був сліпий, бачачи те, що є ніщо і сама лиш тінь. Нині ж глупе моє око зникло й перетворилося в око віри, яке бачить у тільці моєму по той бік непостійної плоти й крові, твердь і висоту Господа мого, Духа божого, що тримає в своїй жмені прах мій, і це друге й надійне, друга людина - Господь мій. "Він звільнив мене і забрав хворобу душі моєї". Звідси всі воскреслі возблагодарять тебе, і я, відживши й, як ластівка, так закричу", і, як Павло, повчуся. "Віднині ж дітей сотворю, які сповістять правду твою..." "Віднині жодного не знаємо з плоті. Якщо й розуміли ми під плоттю Христа, то нині до того не розуміємо".

Подивись же, Фарро, й на другий *символ*, у центр якого вдаряє оця ж Єзекіїна мова. Глянь сюди!

Ф а р р а. Бачу на самому верху каменя, що стримить посеред моря, якусь пташку. Камінь подібний на сиренський.

І з р а ї л ь. Як йому бути сиренським, коли голос символів такий: *In constantia quiesco*, тобто "На стійкому спочиваю".

Що за певність на сиренському, який покривають хвилі? Це кам'яний пагорб, що виник з-під вселенського потопу, на якому упокоївся Ноїв голуб, з таким благовістям:

tnveni portuffl Jesum. Саго, munde, valete!

Sat me jactastis. Nunc mihi certa quies.

Тобто:

"Прощавай, стихійний потопе!

Я спочину на пагорбах вічного, знайшовши гілку блаженства".

Ось тобі Ноїв голуб! Послухай його голос: "Літа вічні згадав і навчився". "Постав на камені ноги мої". "На камінь ти возніс мене". "Господь - утвердження моє і *камінь мій*".

Ось ще голуб: "Зі старанням жену, до наміченого течу".

А як досягну до воскресіння мертвих? "Ми розуміли за плоттю Христа, а нині на те не розуміємо". Прощу, подивись мені й на сина Йониного, тобто голубиноного. "Блажен ти, Симоне, сину Йонин. Бо плоть і кров не явили тебе (мене), а отець мій, котрий на небесах... Ти камінь (кифа), і на цьому камені утверджую всю церкву мою..."

Чи чув ти про Данилів камінь? Це він. Чи чув (про) замок апокаліптичний? Це він. Чи чув (про) рай? Ось він тобі! Чи чув про землю дивну, яка посеред води й без води? Ось тобі обітована земля! Згадай євангельський маргарит⁹. Згадай знайдену драхму¹⁰. Згадай звільнення, зцілення, воскресіння і ін., і ін., і ін. Все це і всі пророчі музи, як праволучні стріли блискавки, вдаряючи у цей святий і єдиний камінь, є путівниками. Бачиш, Фарро, в яку гавань доплила мова Єзекїїна! Не смій же хулити птахів Ноєвих. Вони співають тихо, але голос їх тонкий, гострий і високий. А сирени, як лебеді, здійсмають голосний крик, але, за приказкою, "Високо полетіла, та недалеко сіла".

Ф а р р а. Справді, я закохався у ваших пташок. Ковчег ваш подібний до троянського коня¹¹. Випустіть мені ще хоч одну. Люблю, що співають дві:

одна у вуха, друга в розум, як написано: "Двох їх чув". Тепер бачу, що небезпідставна оця давня притча: "Глупий, хто двох нарахувати не вміє". Бачити гаманець - не знати, що в гаманці, - це означає дивлячись не бачити. Видно, треба скрізь бачити двох. Бачити боввана і не знати, що у боввані, - це не знати себе. Сирени оспівують воду, а ваші птахи - воду і гавань. Вода є гаманець, а гавань є імперіал¹². Тіло с вода й шкіра, у яку одягнений істинний наш Адам.

Д а н и л о: О Фарро! Ти стаєш духмяним. "Мед точиться з вуст твоїх, наречена". Ось цей-то мед закупорить вуха тобі проти сирен.

Ф а р р а. Випусти, Даниле, мені ще хоч одну райську пташку.

Д а н и л о. Прошу! Ти ще такої не бачив. Лови її! "Єродій на небесах пізнав свій час".

Ф а р р а. Дичину ти випустив. Я й ім'я її вперше чую. Скажи мені, якого роду ця птиця - єродій?

Д а н и л о. У стародавніх слов'ян вона єродій, у греків - пеларгос, у римлян - киконія, у поляків - боцян, у малоросіян - гайстер, схожа на журавля. Єродій^a – означає боголюбний, якщо по-грецьки. Та хіба в цьому справа? Кинь тіль, поспішай до істини. Облиш природні казки беззубим немовлятам. Все те бабське: і байка і порожнеча, - що не веде до гавані. Січи скоріше всю плоть по-ізраїльськи. Серджуся, що зупиняєшся на шкаралупі. Ламай і видирай зерно сили божої. Єродій знаменує віру в Христа, а краще сказати - ізраїльське око, яке бачить *двох*, - ось тобі гайстер. Будь здоров з ним! З небес перепілка...

^a *Ἔρως*, означає бажання, по-римськи Купідон, *Ζεύς*, Jupiter, або Дий. Звідси слово Єродій те ж саме, що Філофей.

Ф а р р а. Звичайно ж, є причина, чому у цьому образі.

Д а н и л о. Звичайно, причина цього трояка: 1-ша - що він гніздиться на церквах; 2-га - що поїдає змії; 3-я - що в старості батьків годує, оберігає й носить. Церква - означає двір божий. "Які любі поселення твої..." "Птах знаходить собі храмину..." "Там птахи загніздяться". "Єродієве житло

випереджає". Єродій завжди на вищих місцях - на шпильях і на куполах гніздиться, наче ватажок інших птахів. "Блаженні, хто живе у домі твоєму". Ось тобі єродій: "Єдине просив у Господа" та ін. Ось Єродій: "Знаходить його Ісус у церкві". А оці хіба тобі не є ватажками-єродіями? "Зійшли на світлицю, де були, перебуваючи, Петро й Яків, і Йоан, і інші одностайно, разом. І був раптом із небес шум... і сповнилися всі Духа Святого, і почали говорити іншими мовами..." Ось що у цьому птахові велике! "Пізнав час свій". Видко, що він пізнав *двох* - час і час. О, хто цей прекрасний єродій! - послухай його: "Це зима прийшла, дощ (потоп) відійшов, відійшов собі, квіти з'явилися на землі" та ін. Чи бачиш, що знають і куди летять Ноеві птахи? До Авраамової затоки і до гавані тої: "Господь пасе мене..."

Ось тобі й зграя нетямущих гайстрів: "Лице небесне вмiєте гудити". "Горе вам, що нині смієтеся!"

Ф а р р а. А чому ти назвав їх нетямущими? Адже за прогностику Христос не засуджує.

Д а н и л о. Вони по сонцю добре розуміють негоду, але не здатні побачити інший час, тобто царство боже. Треба знати з Данилом час перший і час другий. Із цих напівчасів усе складено. "І був вечір, і був ранок - день один". Один час є плакати, а інший час сміятися. Хто одне знає, а не *два*, той лиш біду знає. Ось ще бідні гайстри! "Спрагнуть над вечір..." "Захвилюються, й спочити не зможуть". Про цих гайстрів, які нерозумно загніздилися, можна сказати:

Їх твердь - лишень вода,

Всередині у них - біда

Сміятися нині й веселитися тут - означає не бачити нічого, крім пiтьми й стихійної тiні. "Горе вам, хто сміється нині". І коли Петро сказав: "Добре нам тут бути", тоді раптом був звинувачений: "Не знає, що каже". Він відділяв Мойсея від Іллі, Іллю від Христа, не пізнавши ще істинної *людини*, крім людської плоті чи тiні. А коли прокинувся, то зробився мудрим єродієм, і, пізнавши *двох*, пізнав істинну, поверх людської тiні людину, яка є єдиною у всіх і завжди. "Прокинувшись, бачили славу його". "Знайшовся кус єдиний".

"Він є всяке у всьому". Простий єродій на одних небесах бачить подвійний час: холоднечу й теплоту, зиму й весну, спокій і досаду, а потаємний єродій, тобто Ізраїль, поверх стихій і поверх найтоншого повітря бачить дуже ніжну другу сутність, і там цей єродій гніздиться. "Що для мене є на небесах?" І від тебе чого захочу на землі?" Цю другу сутність, що є в стихіях або крім стихій, Бог знає. Однак Ізраїль пізнав її.

Ф а р р а. О Даниле! Ой, сподобались мені твої гайстри. Випусти ще хоч одного!

Д а н и л о. Хіба й тобі хочеться бути гайстром?

Ф а р р а. Дуже хочеться, та ж не нетямущим.

Д а н и л о. І мудрий часто спотикається. "Стільки часу я з вами, і не пізнав ти мене, Пилипе?" "Не можеш сьогодні за мною йти". "Відречешся від мене тричі". Дай Боже, щоб ти був в образі цих гайстрів: "Це є життя вічне, хай знають тебе, і його ж послав ти..." Ось поводитир і цар їх! Послухай його: "Дух господній на мені..." Назви літо господнє приємне і день... Ось і цей не останній: "Це нині час сприятливий! Це нині день спасіння!" Ось як потрібне слово це! ΓΝΩΘΙ ΚΑΙΡΟΝ. NOSCE TEMPUS. - "Пізнай час". "Єродій пізнав свій час - горлиця й ластівка... О житло єродієве! Блаженне ти! Чи не те воно? Ходячі по землі, повернення маємо на небесах". "Праведних душі в руці божій..." "Боже серця мого! Душа моя в руці твоїй". "У тінь його забажав і сів..." Авраам радий би бачити день мій... "...І побачив, і втішився". "Їм же відкрилися очі, і пізнали його, і той невидимий був для них". Хай же вбереже тебе Господь від тих юродів.

"Єродій пізнав час свій: горлиця і ластівка... Люди ж мої оці не пізнали долі господньої". Полюбили більше славу людську, ніж славу Божу". "Осліпи очі їх, хай не бачать, не розуміють!" - гукає Ісайя, побачивши славу Христа господа. А вони хваляться: "Їжмо й пиймо, бо вранці помремо". Вмирайте! Вмирайте! Бо немає у вас розуміння двох. Бачите, о нічні ворони, лиш один нинішній вечір, лиш саму воду з сиренами. Оця-то похмура слава засліпила вам очі, щоб ви не бачили отої вранішньої слави: "Встань, славо моя! Встану рано". Чому ви, о звірі дібров, у лігвищах своїх лягли, не дочекавшись отого блаженного другого дня: "Вранці же бачив Йоан Ісуса. Це ягня боже! Це він, про нього ж я говорив". Ви - п'ятьма світу і вовки не із числа тих. "Веніамін -

вовк, хижак, рано ще їсти..." А ввечері ковтаючи все без залишку на ранок, хай "останки нечестивих будуть вживані".

Ф а р р а. Я взагалі не розумію, що означає залишок...

Д а н и л о. О, старий і відсталий Клеопо! Залишок є те ж, що зиск, ріст, достаток, який кладе прекрасний Йосиф у порожній мішок Веніаміна¹³. І цього не розумієш? Не додадуться ж тобі роки життя...

Ф а р р а. О, нині розумію, і додадуться мені, як Єзекієві.

Д а н и л о. Залишок є рік господній приємний jubilaeus annos¹⁴ день відплати, весна вічності, що таяться під нашим сум'яттям, наче золото в сумах Веніамінових¹⁵, і подаючи Ізраїлю замість міді - золото, замість заліза - срібло, замість дров - мідь, замість каменя - залізо, замість піщаних підвалин - діамант, сапфір і рубін. Чи читав ти у притчах: "Зцілення плоті та прикладання кісткою"?¹⁶ Плоть тлінна твоя - це тутешній світ і нинішній вечір, і піщаний ґрунт, і море сиренське, і камені спотикання. А там же, за твоєю плоттю, до твоєї ж плоті приєдналася гавань і лоно Авраамове: земля посеред води, утримувана словом Божим, якщо ти не нічний [птах], а ворон, що злетів із ковчега, якщо ти ластівка чи голубка, що пізнала себе, тобто бачить двох: мир і мир, тіло й тіло, людину й людину, - двох у одному і одне у двох, нероздільно й незлиго ж. Наче яблуня й тінь її, дерево живе й дерево мертво, лукаве й добре, брехня й істина, гріх і покаяння. Коротко сказати: все, що відчуваєш у своїй зовнішності, якщо віриш, все те маєш у славі й у таємниці істинне, засвідчене твоєю ж зовнішністю, душевним тілом духовне. У цей-то центр вдаряє промінь серця повірника. "Будь-який дух, який сповідує Ісуса Христа, що во плоті прийшов (до плоті приложився), є від Бога. Знаємо ж, що коли з'явиться, то ми будемо до нього подібно бо побачимо його, яким є". "І кожен, хто має надію цю на нього, очищає себе, бо ж він є чистий".

Ось тобі залишок! Ось додаток до костей твоїх! Все тебе і покине, а цей залишок ніколи. "Все минає, любов же ні", "Господа сил, того освятить..." Чи розумієш нині надію твою і брехню сиренську? Ось тобі замість трьохсотлітньої вічна пам'ять і юність. Будь здоровий! "У пам'яті вічній перебує праведник". Від шуму сиренських вод не злякається. Це є вічне життя. Нині "оновиться, як орлина, юність твоя". Але не тих орлів, що знову

старіють і вмирають, а тих, які у пізнанні самого себе дуже високо піднялися - вище всіх стихій і вище самого тутешнього сонця, бо і воно є суєта й лахміття, до отого пресвітлого мого сонечка. "Ти ж є той же..." "Одягайся світлом сонячним, як ризою". Той, хто говорить нам оце: "Підняв вас, як на крилах орлиних, і привів вас до себе. І бачив у трупі нашому славу його, у леві цьому мед вічності його, у п'їтми це невечірнє світло його, у воді цїй нашїй твердь гавані його". Трупом є будь-яка смертна людина, і Бїблїя є людина й труп. Знайшовши у нашому трупі світло й мед, знаходимо пїсля того цю ж похвалу у Бїблїї, хай сповнїться оце: "Де труп, там зберуться орли". Пишну цей труп обїцяє трапезу, високо і ми злетїли, де панують вїчна насолода і вїчна юнїсть.

ВОРОТА ГОСПОДНІ У НОВУ КРАЇНУ У МЕЖІ ВІЧНОСТІ

Там випробуємо: чи легко бути блаженним?

Ф а р р а. Тьху! Здїснилася притча: "На коні їдучи, коня шукає". Я думав, що дуже важко бути блаженним... По землі, по морю, по гїрних і по пеклі блукав за щастям. А воно у мене за пазухою... Вдома... Стародавня притча: Ita fugias, ut ne praeter casam - "Від лиха втїкай, та хати не минай".

Н а є м а н. О Фарро! Не тїльки вдома, а й у серці твоєму, і в душі твоїй царство боже і слово його. Це камїнь, а все інше - тїнь, брехня, калюжа... "Все минає..."

Та хто посїяв тобі це лукаве насїння, наче важко бути блаженним? Чи не вороги сирени? О слово потопне й мово облесна!

Ф а р р а. Гай-гай, вони! Из їх-то гортані голос оцей: "Халепа та кала". Тò κάλλος χαλεπόν εστὶ - "Важка доброта".

Н а є м а н. О, хай прилипне язик їх до їхньої гортані! "Хай будуть нїмими уста облесні!" Виблюй геть отого духа брехні. А поклади у серці цей многоцїнний в основу камїнь: "Халепа та кака"^a - "Важко бути злбним". Що

може збентежити й потопити солодкотеплий вогонь Параклітів¹⁷ як не та зміїна, сиренська блювотина? Звідси-то в душі морок і скрегіт, млявість і зневіра в осягненні царства божого. Звідси ні теплий ти, ні холодний, я повинен тебе виблювати... О гряди, господи Ісусе! Гей, гряди незабаром, амінь... Нині, не сумніваючись, кажу: - Це Господь мій прийшов! Це сонце засяло і нова весна! Хай розсипляться й відійдуть з блювотинням своїм душі нечестивих від меж весни вічної! Не входить туди неправда. Нам же дано ключі: "Халепа та кака". Чи не багатьом тим важче від олова беззаконня? Що ж легше від любові божої? "Крила її - крила вогню". Напиши фарбами на діамантовому нігті славу оцю: "Природжене, потрібне, легке є одне й те ж". Що ж потрібніше, ніж царство боже? У заплутаних думках і в затемнених промовах гніздиться брехня й нещирість, а у важких ділах вкорінюється обман і суєта. Та легкість у потрібності, а потрібність у природженості, природженість живе у царстві божому. Чи є щось потрібніше душевній людині, ніж дихання? І це скрізь задарма повітря! Що потрібніше духовному, ніж *Бог*? І це все наповнює! Якщо ж щось кому не придатне - напиши, що непотрібне. О глибина премудрої благості, що сотворила потрібне важким, а важке непотрібним. Так мій Господь сказав мені: "Дух солодкий, дух мирний, дух пророчий, і не карбую слів, хай збудеться премудрість його від дітей його".

^a Грецькі слова передані кирилицею.

І з р а ї л ь. О Наємане, Наємане! Дихаєш духом Параклітовим, з висоти силою його оснащений. І що є дух-утішитель, як не чисте серце, викликане із пільми гріховної? Як у сонці *сонечко*, зіниця його, що сяє до смаку й прозорливості, цей є живий *Силоам* рідна *Софія*¹⁸, яка бачить двох і говорить дивне.

Н а є м а н. О Ізраїлю, ті що йдете тим же новим шляхом Святого Духа, шукайте і знайдете! Це все корисне є можливим і можливе - корисним.

Ф а р р а. Мені б хотілося бути отим папою й поєднувати в одній іпостасі первосвященство й царство.

М и х а й л о. О славолюбний Заро!¹⁹ Куди тебе дух окрилює? Та притому хай буде повсякчас пам'ятне оце: "Хто, як Бог?"

Ф а р р а. Хіба ж Бог не хоче, щоб ми були Богом?

М и х а й л о. О Фарро! Що радісніше Святому Духові, як те, щоб всім нам стати Богом?

Ф а р р а. О Михайле! Це ти дивно заспівав!

М и х а й л о. Якщо воно приємне Святому Духові, тоді воістину дивно й преславне. Він один є допитливий пробний камінь, що показує чисте золото, названий по-римськи - index. І в цю-то ціль ударяє оце Павлове слово: "Докимадзете панта..." "Все випробуйте, а благе прийміть". Якщо ж гидує отой голуб, тоді воно буває світське, модне, і в такому розумінні спільне, в якому розуміє Петро святий, говорячи оце: "Господь ніколи не їв скверне". Скверне у римському ж лежить - сомпіне, по-грецьки - койнон, розумій соепит, тобто болото, грязь, мерзенне, світське.

Ф а р р а. Але ж слави шукати Дух Святий не забороняє?

М и х а й л о. "Слава у соромі їх..." Бачиш, що ганебна слава забороняється. За добру ж славу воліє Павло вмерти, ніж її відкинути. Ота слава є тінь, а ця - Фенікс. Ту хапають пси на воді сиренській, а цю приймають діти божі в Авраамовій гавані. Суєтна слава, марний прибуток, насолода отруйна, це є три пекельні гарячки і єхиднині дочки, що обпалюють нечестиве серце. Та суца слава, істинний прибуток, насолода не примарна - це вони є Духа Святого наречені, які насолоджують чисту душу у своїх обіймах.

Ф а р р а. Чи вгадав я, що за ізраїльським правилом пуста слава трудніша від істинної?

М и х а й л о. Тьху! Як же не важче псові схопити тінь, ніж справжній шмат? Ось перед тобою яблуня. Схопи мені й подай тінь. Та саме тіло її раптом обняти можеш.

Ф а р р а. Не тільки, а й плід зірву. Це тобі з неї чудове яблуко! Запашне! Дарую тобі. У ньому знайдеш стільки яблучних садів, скільки у Всесвіті Копернікових світів. Ось тобі від мене нагорода за твоє добре слово!

М и х а й л о. Якщо б ти мені Всесвіт дарував по плоті, то я б відмовився. І крихітної сторони моєї Малоросії, і однієї її гори не взяв би. Куди ж мені її подіти? Тільце моє є маленька купка, та й для мене нудна. Що таке плоть, якщо не гора? Що гора, як не горе? "Хто, як Бог?" Що солодше, й легше й більш містке, ніж дух? Серце моє смакує його без суму, п'є без огиди, вміщує без труду, носить без досади. Душа моя у дух, а дух у серце моє перетворився. Боже серця мого! О частино моя найсолодша! Ти один явив мені двох. Тінь і безвісну тайну. Ти тайна моя, вся ж плоть є тінь і тайна твоя. Всяка плоть є риза твоя, сіно й попід; ти ж тіло, зерно, фіміам, стакта й касія, пречистий, нетлінний, вічний. Все до тебе подібне, і ти до всього, але ніщо не є тобою, і ти нічим же, крім тебе. Ніщо ж, як ти. "Хто, як Бог?"

О Фарро! Чому плачеш? Що шукаєш у папстві - духа чи плоті? Дух цього Христа божого раптом, як блискавку, можеш прийняти. А престоли, палати, колісниці, срібло й золото... - все є плоть, гора, труд і горе. Не торкайся цього. Висхідне, високе в ньому й божественне - оте хай буде твоє. Оце-то й є істинна єдність, і тотожність, і легкість, і потрібність бути причетним не до плоті, а до духа. Все інше є тінь, вода й біда... Чи хочеш бути Христом? Навіщо ж тобі згори зітканий його каптан? Навіщо плоть його? Маєш власну. Візьми ти від мандрівника цього те, що сам тобі підносить. Ось воно: "Дмухну - прийміть Дух Святий". Таким чином будеш одне й те ж з ним, як і він з батьком твоїм. Невже ти каптан і плоть робиш Христом? І хапаючи на потоці тінь, помножуєш кількість не синів божих, а отих псів: "Взяти хліб від дітей і кинути псам". Ах! Остерігайся цих псів, злих діячів. Не роби благим зла, а плоті Богом. Ухилися від зла і сотвори благо, і будеш серед дітей отих: "Оскільки ж прийняли його, то дав їм область дітьми божими бути". Чи хочеш бути царем? Навіщо ж тобі єлей, вінець, скіпетр, гвардія? Це є тінь і маска. Дістань же собі зверху серце царське. Так будеш єдиним з царем твоїм. Дух правди - це він є серце царя. Правда утверджує престоли сильних і володіє народами. І що сильніше за неї? Хто як правда? Цей є істинний цар і Господь - твердь і міць, єлей і милість. Цей дух хай царствує в тобі! І милістю Вишнього не обтяжишся. На ось тобі царя без маски: "Цар уповає на Господа"; "Помазав нас Бог духом"; "Дух господній на мені". Чи хочеш бути Павлом Фівейським? Антонієм Єгипетським чи Савою Освяченим? Лицеміри! Навіщо тобі Павлова фінікова опанча?

Навіщо Антонієва борода, Савин монастир, капюшон Пахоміїв?..²⁰ Це лиш чернечий маскарад. Яка ж користь тобі під цією машкарою ховати світське твоє серце? Щоб з'явитися людиною? Ухилися від зла. Облиш тінь. Візьми собі отих мужів серце. Тоді, раптом, як блискавка, перетворишся в усіх їх. Уникай поголосу, обійми самотність, люби убогість, пильнуй цнотливість, дружи з терпеливістю, оселися зі смиренням, ревнуй за Господом вседержителем. Ось тобі промені божественного серця їх! Це ярмо дуже легке й благе. А одягати дивний і маскарадний габіт,²¹ заблукати у Нітрійські гори, жити між виючими вовками й зміями - чи не тягар це? Ой! Тяжко-переношуваний тому, що глупий і непотрібний. Скажу: "Халепа та кака".

Ф а р р а. А Єлисей? Чи не просить опанчу в Іллі?²²

М и х а й л о. Опанча ота не з мертвих, а з тих, що живуть у межах вічності. У ній все нове замість лахміття. Чи читав ти в Ісайї - одяг веселошів? Ось він: "Під тінню руки моєї вкрию тебе". Чи не Єлисей просить: "Хай буде дух, котрий в тобі, особливий у мені". Як же дав би він прохачеві замість хліба камінь? Це дух віри, дух особливий, дух, що відкриває двох, розділяє Йорданські струмені,²³ дух, що богоявляє над сиренськими водами плаваюче й виникле залізо. Воно-то й є з-підпотопний пагорб, обитель вірної голубки, гавань, лоно й кифа Авраамова, спасіння від потопу. "Хай зрадіє душа моя в Господі. Одягне ж бо мене у ризу спасіння". Ось від потопу опанча! Сам ковчег є нерукотворний намет, що золототканими вітрилами від дощових хмар укриває краще, ніж плащ. На цей намет пильно здалеку глядить шинеля Іллі, або бурка, що відкрила Йорданську сушу і врятувала Єлисея від обмочення.²⁴ Залізо ж таємно блимає на твердь, на тверду й здорову землю й сушу, а суша тихо виводить нас на той авакумівський Сіон, тобто обсерваторій²⁵ (терем). "На сторожі моїй стану і зійду на камінь". Ось тобі одяг і надія! Носи здоровий! Вона дух особливий, що бачить двох. А бурку Іллі де тобі взяти? "Халепа та кака".

Ф а р р а. Дуже тобі дякую за цю ризу. А без неї чим би я був у бурці? Ось чим: лицемір, лже-Ілля, пророчий ідол. Що ж? Ковчег переповнений всякою живністю. Хотілося б мені бути в ньому гарненькою якоюсь пташкою. Як думаєш?

М и х а й л о. Ковчег - це церква ізраїльська. Люби її й молися, якщо добре просиш, прийме. Проси іменем Христовим: усе миттю одержиш. Ніколи не забувай цього: "Халепа та кака".

І з р а ї л ь. Слухай, Фарро! Чи не бажаєш бути вепром?

Ф а р р а. Згинь він! Я й верблюдом бути не хочу. Оленем бути я б хотів, а краще птахом.

Чиста птиця голубиця того духа має.

Коли місце де не чисте, то там не сідає.

Хіба трави, і діброви, тінь в спекотну днину.

Там приємне й прохолодне місце для спочину.

Так і Дух Святий не спочиває, хіба у чистому серці, при воді тихій і прозорій, живій і таємній. "Вода глибока - рада у серці мужа..." О світе наш! Муж і лоно! Христос Ісус! З'явись людям твоїм, що терплять від бурі у водах сиренських. Та розтлумач мені, о Ізраїлю, яке то є серце й дух, що перетворює нашу сутність у вепрову?

І з р а ї л ь. Пес хапає тінь, а серце, яке розмірковує над нижнім, є вепром. Не мислить про гірне, хіба лиш про муку й черево, серце хамське любомудрує. Якщо маєш ізраїльське око, то озирнись на кордони гергесенські²⁷. Ось тобі велике стадо свиняче! Чи провидиш, що поминувши берег, усі втопилися у водах? Що таке берег, якщо не Господь мій? Самі просять, щоб пішов геть від їх меж. Болото й воду сиренську полюбили більше, ніж славу божу. Грязь любити - це означає бути вепром. Ганятися за нею - це бути псом. їсти її - це бути змієм. Хвалити її - це виспівувати облесні сиренські пісеньки. Любомудрувати про неї - це мучитися легіоном бісів. Чи не земля породжує і звірів, і скотину, і гадів, і мух? Так і серце земне перетворює нас у різних нечистих звірів, скотів і птахів. Дітьми ж божими творить чисте серце, що злетіло поверх всієї тліні. Серце золота жадібне, яке любить мудрувати лиш про гаманці, мішки і валізи, - це справжній верблюд, що любить пити каламутну воду і через в'юки не може пролізти крізь тісні двері в межі вічності. Серце є корінь й істота. Всякий є тим, чие

серце в ньому. Вовче серце є рідний вовк, хоча лице й не вовче. Якщо перейшла у неї сила, тоді сталь точним магнітом стала. Та рута перестала бути рутою, якщо з неї спирт і силу вивести. Це є серце й істота трави. Афедрон²⁸ з усяким своїм лицем є афедрон. А храм божий завжди є вмістилищем святині, хоч і має вигляд домів розпусти. Жіноча плоть не заважає бути мужем чоловічому серцю. Серце, яке здійснюється з Давидом на гірне, залишає верблюдам і сиренам з дітьми їхні каламутні й морські води, спрагле давидівської, що вгамувала спрагу самарянці, отої води: "Хто мене напоїть водою..." "Господи, дай мені цю воду..." Таке серце чи не оленем є? Даремно, що не має рогів. Роги й шкура оленя є плоть і тінь. Одягни шкуру його з рогами без серця його, і будеш опудалом. Смішна порожнеча - не лише "халепа та кака". Серце, що любить працю з мужем Руфиним Воозом на току біблійному, що очищує від половини вічне зерно Святого Духа на хліб, який укріплює ізраїльське серце, скажи, чи це не віл-молотник? Улюбій моїй Унгарії²⁹ волами молотять. І що ж забороняє Луці бути волом? Не думай, ніби ця безглузда істина стосується плотських волів: "Щоб не загородив уста волів-молотнику". Серце, що запанувало над звірячими шаленствами і над волею своєю, що розтерзує будь-яку владу й славу, яка постає проти Бога, що дерзає в нужді, в гоніннях, у хворобах, у смерті, - чи це не син левів Юда із тих: "Лютують, як леви". "Тікає нечестивий, ніким не гнаний, праведник же дерзає, як лев". Що ж заважає Маркові бути левом? До таких-то богосердечних левенят, як лев, так зареве Господь: "Встань, і змолоти їх, дочко Сіону, бо роги твої покладу (засну) залізні, і нігті твої покладу мідні, і перемелеш людей..." Ось ревіння левеняти, яке воскресає із триденного сну, як написано: "Ліг, спочив, хто зрушить його? Серце, що вгорі сіяє, як блискавка, осягає й скидає всякі пернаті мрії, вигадливі стихійні думи - чи не є соколом?" Послухай соколиного крику: "Якщо вознесешся, як орел, і звідти скину тебе" - каже Господь. Серце, що ширяє на простори висоти небесної, любить світло й втуплює зіницю очей у блиск південних променів, у саме сонця сонечко оте: "У сонці поклав поселення своє". Чи не богородний це орел з повірником? Гей, не із роду він нищих отих: "Не знаю орла, що ширяє в повітрі, дурня, що високомудрує по стихіях". "Якщо вознесешся, як орел, і звідти скину тебе..."

А чи не горлицею є серце, що любить Господа, за ним єдиним ревнує, яке знайшло в ньому гніздо святої надії? Послухай голосу її: "Ревнуючи, поревнував за господом Богом". "Живий Господь мій, жива і душа моя". А той голос чи не її? "Висушила мене ревність моя..." "Бачив, що не розуміють, і висох". На, ось тобі образ або хор горлиць! "Все це облишив я, і за тобою йду". Знай, що Біблія є вдова, горлиця, яка ревнує й зітхає в пустелі про того єдиного мужа: "Бог любові є..." У цієї вдовиці не висихає посуд єлею, тобто милості, любові й насолоди, якщо відвідає її хтось, хто має дари духа пророчого. Хто благий чи хто милий, крім Бога? Лиш він не зубожіє... "Все минуще, а любов ні". Глянь-но мені, будь-ласка, на Магдалину. Біблії серце є серцем цієї горлиці. При єлейній лампаді не спить, сумує й зітхає. Про що? Що безсмертного жениха умертвили, що у біблійній його лампаді нічого милого й світлого не знайшли ці нічні ворони, крім трупа цього гнилого: "Глянули на нього, а він зник; крім риз його, не знайшли в одязі його ні мира, ні ладану, ні олії, тобто того, хто одягається у ті ризи". Плаче пустелелюбна горлиця ця за буйними дівами³⁰ з Єремією, виспівуючи жалісливу оту пісеньку: "Очі мої проливають воду, що зубожіли добрі діви". Блаженні ми, о Фарро, бо голос горлиці чути в маленькій землиці нашій. Ах, скільки тоді горлиць було, коли говорив Павло: "Обручив вас з єдиним мужем, чисту діву" тощо. О буйні й бідні оті горлиці з чванством своїм! "Йдіть до тих, хто продає..." та ін. Без милості милого, а без твого ж преподобія ніде не знайдеш отого преподобного мужа: "Здивуй, Господи, преподобного свого". Нарешті, чи не голубом є тобі серце, яке бачить двох? Серце, що побачило над непостійністю потопних вод ісайївську твердь, берег і гавань оту: "Царя зі славою побачите, і очі ваші здалеку побачать землю". Це чисте серце, яке злетіло над усією гидотою, є голуб чистий, є Дух Святий, дух відання, дух благочестя, дух премудрості, дух поради, дух нетлінної слави, дух і камінь віри. Ось чому Христос нерукосічною й діамантовою гаванню називає святого Петра! За серцем його...

Ф а р р а. О серце!.. Чому ж ти зупинився? Йди далі!

І з р а ї л ь. Ізраїль далі цієї гавані не ходить. Це його дім, гніздо й намет, споруджений не на піску, а на кифі. Кінець потопу: веселка й мир є *кифа*, на ній він сів. *Inveni portum caerpham. Caro, munde, valete. Sat me jactastis. Nunc*

mihi sancta quies.³¹ "Прощавай, стихійний потопе! - віщає Ноєва голубка _ я спочину на пагорбах святих, знайшовши гаї оливкові".

Ф а р р а. О серце голубине! І сердечний голубе! Це істинний Иона, виблуканий пеклом на третій день на берег гір Кавказьких. Цей голуб є істинний Americus Columbus³², який знайшов нову землю. Не хочеться й мені звідси йти. О Наємане, Наємане! Нумо, станьмо й ми з Ізраїлем, у цій гавані. Заснуймо собі шатра на цій кифі. А-а, любий мій Авакуме! Оце нині розумію пісеньку твою: "На сторожі моїй стану і зійду на *камінь*". Сюди-то дивилось твоє пророче око? Чи цю-то кифу спостерігала здалеку твоя бадьора сторожа? Чи сюди-то пісня твоя і нас манила? Блаженне око твоє, прозорливіше від труб зіркозорних! Блаженні співаючі нам уста твої! Блаженний і Сіон твій, або зоротерем, піраміда і стовп твій, з висоти якого простягались промені очей голубиних. Не потемніють очі твої, не зотліють уста твої, і не впаде стовп твій навіки віків... Прощавайте навіки, дурномудрі діви, солодкоголосі сирени з вашими тлінними очима, з вашою старіючою молодістю, з немовлятовим вашим довголіттям і з вашою переповненою риданням гаванню. Співайте ваші пісні людям роду вашого. Не торкається Ізраїль гергесіїв. Свої для нього співають пророки. Сам Господь йому, як лев, зареве, і, як вихор духа, засвище в крилах своїх, і вжахнуться діти вод... Радуйся, кифо моя, Петре мій, гаване моя! Гаване віри, любові й надії! Знаю тебе не як плоть і кров, а звисока ти народжений. Ти мені відкриваєш ворота у блаженне царство світлої країни. П'ятнадцяте літо плаваю по морю цьому, і оце досяг тихої пристані, землі святої, яку відкрив мені Господь Бог мій! Радій, мати міст! Цілую тебе, престоле любої країни, що не має на шляхах своїх нужди й руїни, печалі й зітхання. Це тобі приношу благий дар із твоїх же садів - кошик грон, і фіг, і горіхів з хлібом паски як свідоцтво, що шляхом праотців моїх увійшов у обітовану землю.

Примітки

Цей діалог посідає особливе місце серед бесід, присвячених питанню про два начала. Він відрізняється від решти насамперед складом дійових осіб. У авторському списку даний твір об'єднаний з двома наступними спільною нумерацією – там він названий третім. Коли написаний твір,

сказати важко. Дослідники датували його 1772 р., проте Л. Махновець, проаналізувавши папір і водяні знаки автографа, відносить твір до початку 80-х рр. Автограф зберігся в архіві М. Ковалинського. Відомі ряд рукописних копій цього твору. Вперше опублікований 1837 р. Московським благодійним комітетом "Человеколюбивого общества".

¹ Йдеться про старогрецький міф про Сирен. За Гомером, ці напівптахи-напівжінки своїм співом заводили мореплавців далеко в море – там вони ставали здобиччю хижих Сирен. Щоб уникнути гіркої долі, Одісей заліпив вуха своїх супутників воском, а себе звелів прив'язати до щогли. Так він почув чудовий спів Сирен і залишився живим, не піддавшись їх чарам. Сирени ж у відчаї кинулися в море і перетворилися на скали.

² *Стародавній Улікс* – Одісей.

³ Цей вірш зі "Саду божественних пісень" Сковорода часто цитує у своїх інших творах.

⁴ Див прим. 8 до "Нарциса".

⁵ Мова йде про пророцтва Ісайї (Старий завіт. Книга пророка Ісайї, гл. 13).

⁶ *Єлизавета*, жінка священика Захарі!, вже у похилому віці народила сина – пророка Йоана Хрестителя (Новий завіт. Євангеліє від Луки, гл. 1, ст. 13).

⁷ *Орфеїв псалтир* – для Сковороди характерне таке злиття міфології й Біблії. Орфей – міфічний співець Стародавньої Греції, від його музики хилилися дерева, зрушувалося каміння, вгамовувались дикі звірі.

⁸ "Знайшов гавань – Ісуса. Плоть, світ – прощайте! Досить ви мене мучили. Тепер у мене надійний спокій" (лат.)

⁹ *Перли*. Маргаритами називались також книги вибраних цитат і промов отців церкви, наприклад Йоана Златоуста.

¹⁰ *Драхма* – срібна монета, основна грошова одиниця Стародавньої Греції.

¹¹ Мова йде про описаного Гомером у "Іліаді" дерев'яного коня, подарованого греками троянцям під час облоги Трої. Заховані всередині коня воїни вийшли вночі, знищили сторожу й відчинили ворота міста. Так підступом була взята й знищена могутня Троя.

¹² *Імперіал* – грошова одиниця Росії, вартістю 10 карбованців. Чеканилась до 1755 р.

¹³ Сковорода має на увазі легенду з Біблії про те, як Йосиф наказав своїм слугам покласти у мішок свого молодшого брата Веніаміна золоту чашу, з якої той пив під час обіду, щоб таким чином мати можливість повернути його назад (Старий завіт. Буття, гл. 44, ст. 1-12).

¹⁴ Ідея сприятливого ювілейного року; у котрий не треба засівати ниви – все само народжується, – варіюється у різних книгах Старого завіту (Левит, гл. 25 Книга пророка Ісайї, гл. 61, та ін.)

¹⁵ Див. прим. 13

¹⁶ Мова йде про "Притчі Соломона" з Біблії. "

¹⁷ Вогонь духа-утішителя.

¹⁸ *Силоам* – ставок біля Єрусалима, оточений з півдня царський садами. Ймовірно, що його водою зрошувалися сади Соломона. Воду зі ставка брали для зливання на жертовник. Софія – мудрість.

¹⁹ *Славолюбний Зара* – син Юди й Фамари. Від його імені названий цілий рід у Юдиному коліні. До нього належав Ахан, що втаїв одяг, золото й срібло, захоплене в ізраїльтян

²⁰ *Павло Фівейський* (помер у 341 р.) вважається одним з перших християнських ченців. Прожив 21 рік у Фіваїді біля струмка під пальмою. *Антоній Єгипетський* – пустельник (251-356 рр.). Життя описують його фантастичні видіння й диявольські спокуси. Вважається батьком чернецтва. *Сава Освячений* – один із християнських святих (помер»532 р.), жив у пустелі поблизу Йордана, засновник монастиря. Автор строгого чернечого статуту. *Пахомій* – християнський святий (помер 348 р.), який заснував монастир у Тавенні, що виділявся аскетичним статутом.

²¹ *Габіт* – чернечий одяг.

²² Сковорода має на увазі легенду про пророків Іллю й Єлисея. Бог на вогненній колісниці підняв Іллю на небеса. Перед тим, як це сталося, Ілля запитав Єлисея, чого той бажає. Єлисей забажав могутності Іллі як пророка. Коли Ілля підіймався на небо, впала його накидка, яку й підібрав Єлисей, знайшовши разом з нею й Божу ласку (4-та Кн. Царів, гл. 2, ст. 11-13).

²³ Ілля, вдаривши по воді накидкою, змусив води Йордану розступитися, і вони з Єлисеєм перейшли на другий берег (4-та кн. Царів, гл. 2, ст. 8-9).

²⁴ Повертаючись, Єлисей ударив накидкою Іллі по воді, і води Йордану знову розступилися.

²⁵ Тут Сковорода алегорично витлумачує біблійну розповідь пророка Авакума про те, як він, стоячи на сторожі на вежі, мав видіння (Старий завіт. Книга пророка Авакума, гл. 2, ст.2-3). До цієї розповіді Сковорода повертався багато разів. Сіон – свята гора, на якій, згідно з Біблією, був побудований храм Давида. Обсерваторія – пункт спостереження за небесними світилами. З образом високих веж Сковорода пов'язує уявлення про силу духа, його пильність, прагнення до самопізнання й самовдосконалення. У коло цих образів мислитель включає Александрійський маяк на о. Фарос і високу башту, де на сторожі стоїть біблійний пророк Авакум.

²⁶ Вірш цей належить Георгію Кониському – професорові Києво-Могилянської академії. Він запозичений з його курсу поетики.

²⁷ Земля, де Ісус здійснив одне зі своїх чудес (Євангеліє від Матвія, гл. 8, ст. 28-33). Див прим. 25 до "Асхані".

²⁸ *Зад, туалет (грецьк.)*

²⁹ В Угорщині Сковорода перебував 5 років – з 1745 до 1750. На жаль, у його творах майже немає епізодів, пов'язаних з перебуванням мислителя у цій країні.

³⁰ Очевидно, мова про розпусту жінок, з приводу чого нарікає Єремія (Старий завіт. Книга пророка Єремії, гл. 3, ст. 6-10).

³¹ Сковорода приписує цей двовірш Лесажу. Він зустрічається у "Поетиці" Митрофана Довгалевського, яка викладалася в Києво-Могилянській академії у 1737-1738 рр.

³² *Американський Колумб* – іспанець, першовідкривач Америки. Виходячи з фонетичного зв'язку імені Колумба зі словом голуб, Сковорода проводить аналогію між цим відкриттям і відкриттям суші після всесвітнього потопу. За легендою, голуб, випущений з ковчега Ноя, повернувся з гілкою маслини у дзьобі.